

Su įdomiu ir itin retu reiškiniu susiduriama analizuojant autentiškas dviejų Žemaitijos vietovių – Žemalės bažnytkaimio ir Skuodo miesto – bažnyčių vargonų dispozicijas. Šie nedideli vieno manualo vargonai turėjo net po du liežuvėlinius registrus (ir *Trompete*, ir *Vox humana*). Žemalės vargonuose iki mūsų dienų išliko *Trompete 8'*, o registro *Vox humana 8'* vietoje XX a. pradžioje buvo sumontuotas *Gamba 8'* (*Vox humana* vamzdžiai išmontuoti ir sudėti vargonų viduje). Skuodo bažnyčios vargonai neišliko, tačiau jų dispozicija kruopščiai išvardyta 1848 m. sutartyje su meistru Sztrampleriū dėl naujų 13 registrų vargonų pastatymo⁶³³, tarp registrų minimi *Vox humana 4'* ir *Trompet 8'* (65 pvz.). Daugiau tokių dvigubos liežuvėlinių registrų kombinacijos pavyzdžių vieno manualo vargonuose Lietuvoje neaptikta, jų nepavyko rasti ir kaimyninėse Lenkijos, Latvijos bei Baltarusijos teritorijose, bet šį retą pavyzdį matome kiek atokiau – Linšiopinge (Švedijoje) gyvenusio meistro Pehro Schörlino (1736–1815) vargonuose Jonseredo⁶³⁴ (1783), Krokshulto⁶³⁵ (1811), Svenarumo⁶³⁶ (1798), Vesterlosos⁶³⁷ (1801) ar Hiklingės⁶³⁸ (1810) bažnyčiose⁶³⁹ (beveik visuose šiuose vargonuose aptinkami abu registrai).

Papildomi vargonų įrenginiai

Vilniaus meistrų vargonų skambesys dažnai buvo paįvairinamas specialiais mechaniniais įrenginiais, skirtais originaliems garsų efektams išgauti, – tai suderintų varpelių karilionas (*Vox Campanarum*), akustinis būgnas (*Pauke, Bęben, Tympanum* ir kt.) ir žvaigždiniai varpeliai (*Cymbelstern, Gwiazda, Stella* ir kt.). Pastaruosius du mechaninius įrenginius turėjo kone visi mažieji barokiniai Vilniaus mokyklos instrumentai. Varpeliais ir akustiniais būgnais buvo skambinama per prefacijas, pakylėjimą ar kunigui giedant evangeliją, per šv. Velykas, šv. Kalėdas ir kitas šventes. Šie įrenginiai Lietuvos vargonuose buvo naudojami net iki XIX a. pabaigos.

Žvaigždinių varpelių ir akustinių būgnų mechanizmai buvo populiarūs viduramžiais ir Renesanso epochoje. To meto vargonuose jie dažnai būdavo

633 VUB RS, f. 196–50, l. 29.

634 Šved. *Jonsered*.

635 Šved. *Kråkshult*.

636 Šved. *Svenarum*.

637 Šved. *Västerlösa*.

638 Šved. *Hicklinge*.

639 Apie Pehro Schörlino vargonus rašoma Erici & Unnerbäck, 1988, p. 142, 168, 297, 365, 450.

Contract u Organ Mayetrem Fridrikam Karolum
 Sztramplerm obywatelom miasta Taurmg
 na zobowiazaniu organu do Kosciola Sanktuariego

1848. Roku stycza Tury 12. Dnia Starozyna Koscielna razem
 z parafianami Skoscielnymi, wstapiu sie na dy 120
 wstapietki z wozkow na karkiego kawalarny Koscielne
 z organem i organem z miasta Taurmg. Sz. Dzikom Karolem
 Sz. Sztramplerm na zobowiazaniu organu do Kosciola Sanktuariego
 w nastepujacych postawach i postanowieniach

1. Organ ma byc w do widocznej struktury i wlososci i jak
 wlososci glowne ian organem ian ian wysoniny na wlososci
 glowne fundu ma byc glow narat.

2. Organ ten ma byc na proporcji 16. Stopi.

3. Glosow w tym organie bedzie Dwanasz - Stopi

Dwoy nastepujace Sferny ian Flauta amabile z Cymy 8.
 2. Dwoy w Drowna 16.
 3. Janymad z Drowna i metalu 8.
 4. Flout mior z Drowna i metalu 8.
 5. Flout mior z Drowna w proporcji 16.
 6. Oktawa z metalu 4.
 7. Narat z Drowna i metalu 16.
 8. Flout mior z Drowna 8.
 9. Szel Flout z metalu 4.
 10. Mixture w trzy wozki z metalu 12.
 11. Voz humana 4.
 12. Trombet 8.
 13. Supier Octawa wly i metalu 2.

4. Organ oiaz Struktury organu ma organ Mayetrem zobowiaz
 wozki Struktury tua w do Drowna ian metalu - na swo
 im Chlebn w domu u dluu w dl Taurmgach

5. Serwis ian ustoinie organu narzadzony w 12. Glosa 1849 roku
 Serwis ian ian obowiazany z zobowiazaniu organu

1. Kapitani Organ Mayetrem Sztramplermu z jego sztamplerm
 Kubi ian Sztramplerm w formu terminu
 1. Za wozki bedzie gotowy organ i us trojony ian
 w gramia w Kosciolu kapitani z Kubi 200.
 2. w Decymie Janym 1850 roku kapitani z Kubi 200.
 Janym Janym 1850 roku kapitani z Taurmg
 3. w Decymie Janym 1851 roku kapitani z Kubi 150.
 lub na wozku z przybyciem tego do sztamplerm ian przy
 sztamplerm ian ian organu - bez wozki sztamplerm
 postawia Janym 1851 roku kapitani z Kubi 150.

2. parafianu ma wozki ian ma wozki organu zaly
 struktury z Taurmg w Sztramplerm

3. Na proporcji jony wozki i inne dogadnosci wiaz parafianu
 riaz jony kapitani zaly Janym ian Dwanasz ian Dwanasz do Taurmg
 na Janym 1851 roku kapitani zaly do przybyciem organu.

4. Mior sztamplerm ian nastawia w Kosciolu organu Dwanasz G. Sztramplerm
 1848. miodu Dwanasz Kapitani i sztamplerm zaly -
 1848. Kapitani zaly sztamplerm ian sztamplerm
 1848. Kapitani zaly organu sztamplerm ian do sztamplerm

65 pvz. Skuodo bažnyčios vargonų dispozicija 1848 m. sutartyje su meistru Fridriku Karoliu Sztramplermiu dėl naujų 13 registrų vargonų pastatymo (VUB RS, f. 196–50, l. 29)

sujungti su vargonuose stovinčiomis įvairių paukščių, žvėrių figūromis, kurios, judėdamos pagal muziką, sukurdavo nuotaikingą statulėlių spektaklį. Toks gyvūnų teatras buvo sumontuotas ir neišlikusiuose XVII a. Vilniaus bernardinų bažnyčios vargonuose. Ypač efektingas šiuose vargonuose turėjo būti itin žemo diapazono, 16 pėdų akustinis būgnas – jo milžiniški vamzdžiai kabojo ant bažnyčios pilioriaus, buvo juodai dažyti, su stilizuotais liūtų nasrais, kurie, kaip spėjama, buvo nupiešti ant vamzdžių burnelių. Šiais liūtų nasrais vizualiai tarsi siekta sustiprinti akustinio būgno skleidžiamo sodraus garso, neabejotinai panašaus į liūto riaumojimą, efektą.

Varpelių karilionas

Suderintų varpelių karilionas – tai mechaniškai valdomas, nedidelių, dubenėlio formos varpelių komplektas. Varpeliai buvo priderinti prie kiekvieno klaviatūros tono aukščio. Toks varpelių karilionas aptinkamas šiuose su Vilniaus mokykla netiesiogiai susijusių meistrų darbuose: Trosto Jaunesniojo vargonuose Altenburgo rūmų bažnyčioje (1733)⁶⁴⁰, Mosengelio vargonuose Karaliaučiaus katedroje (1721). Beje, Mosengelio instrumente panaudota vokiška užrašymo forma *Glockenspiel*, šie vargonai turėjo ir kitų Vilniaus mokyklos meistrų vargonams būdingų registrų (*Unda maris 8', Julia 8', Vox humana 8'*) bei įrenginių (*Cimbel-Stern, Tymbanum*).

Lietuvoje aptinkami pavadinimai: *Vox Campanarum, Glocken Szpiejl, Cymbel 8 Pe[dum]*. Autentiška šio įrenginio sudėtis išliko Jantzono vargonuose Tytuvėnų bažnyčioje (66 pvz.). Žinoma, kad varpelių karilioną turėjo Vilniaus bernardinų, galbūt ir Troškūnų bei Kurtuvėnų bažnyčių instrumentai. Tarp kitų meistrų pavyzdžių Lietuvoje – Casparini vargonai Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčioje (67 pvz.).

Akustinis būgnas

Akustinį vargonų įrenginį sudaro du, kartais trys arba keturi, mediniai (rečiau metaliniai), 8', 12' ar 16' aukščio, atviri arba dengti vamzdžiai. Kiek rečiau pasitaiko būgno įrenginys, sudarytas iš vieno dvigubo vamzdžio. Toks būgnas turi kojelę, pusiau perskirtą liemenį, dvi simetriškas vamzdžio burneles priešingose vamzdžio pusėse arba vienoje pusėje.

Visi akustinio būgno vamzdžiai skamba vienu metu. Jie tarpusavyje suderinti pustomiu arba ketvirtatoniū, skleidžia stiprų, vibruojantį garsą, panašų į būgnų,

640 *Schloßkirche*, Friedrich, 1989, p. 119–120.

66 pvz. *Vox campanarum* Nicolauso Jantzono vargonuose Tytuvėnų bažnyčioje

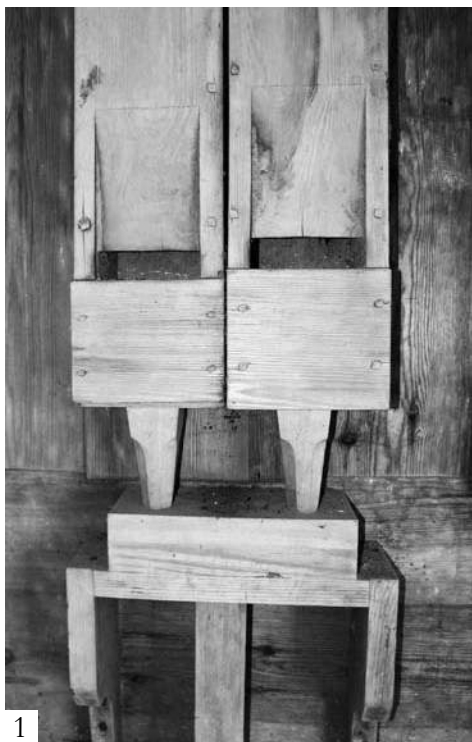
67 pvz. *Vox campanarum* Adamo Gottlobo Casparini vargonuose Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčioje

litaurų, timpanų gaudesį. Šis skambesys tapatinamas su kamanės zvimbėmis, todėl Vokietijoje kartais aptinkamas akustinio būgno pavadinimas *Hummel* („kamanė“). Lietuvoje aptinkami pavadinimai *Pauke*, *Bėben*, *Bėbny*, *Bembni*, *Tremul*, *Timpani*, *Timpanum*, *Tumponnem*, *Tempon*⁶⁴¹. Akustiniai būgnai išliko šiuose LDK bažnyčių vargonuose (68 pvz.):

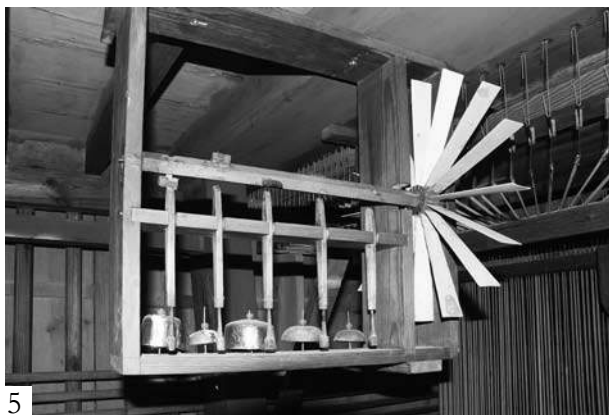
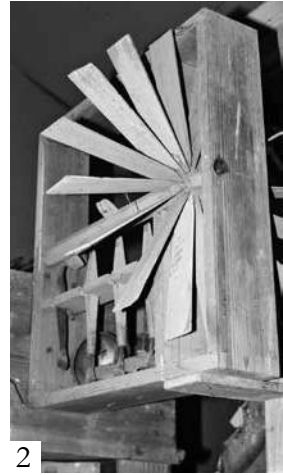
- būgnas, kurį sudaro vienas išilgai pusiau padalytas vamzdis: Giedraičių, Raguvėlės, Prezmos, Pasienės bažnyčių vargonuose. Tokį būgną turėjo Balbieriškio bažnyčios vargonai (neiškilo);
- būgnas dviejų vamzdžių: Vilniaus Šv. Jonų (fragmentiškai), Tytuvėnų, Budslavo, Stakliškių, Semeliškių, Joniškių, Šešuolių, Kantaučių, Sedos ir kitų bažnyčių vargonuose;
- būgnas keturių vamzdžių: Žirmūnų, Dotnuvos, Žemalės bažnyčių vargonuose.

Lietuvoje išlikęs ir vienintelis žinomas mechaninio būgno pavyzdys Židikų bažnyčios vargonuose: būgnijimo efektas išgaunamas spaudžiant griežykloje įmontuotą pedalą, kuris sujungtas su velenu, turinčiu alkūnę su būgno lazda. Lazdai beldžiant į grindis, po jomis esantis oro tarpas rezonuoja ir pakeičia būgną.

641 Vokietijoje akustinis būgnas dažniausiai vadinamas *Pauke* arba *Paukenthon* (litauras), *Trommel* (būgnas), *Hummel* (kamanė); Anglijoje – *Drum Pedal* (būgnų pedalas); Italijoje – *Timballo* (timpanas); Ispanijoje – *Tambor* (būgnas).

68 pvz. Akustinio būgno pavyzdžiai: 2 vamzdžių būgnas [1] Budslavo (Baltarusija), [2] Semeliškių ir [3] Vilniaus Šv. Jonų bažnyčių vargonuose; 4 vamzdžių būgnas [4] Žirmūnų (Baltarusija) ir [5] Dotnuvos bažnyčių vargonuose; 1 vamzdžio būgnas [6] Prezmos (Latvija) bažnyčios vargonuose

69 pvz. Žvaigždinių varpelių pavyzdžiai: [1] Budslavo (Baltarusija), [2] Vėžaičių, [3] Semeliškių, [4] Sudervės, [5] Stakliškių ir [6] Tverų bažnyčių vargonuose

Žvaigždiniai varpeliai

Žvaigždiniai varpeliai yra fiksuoto garsų derinio varpelių grupė, sudaryta iš 4–6 (kartais iki 10) varpelių, žvaigždės ir malūnėlio. Į įrenginį pučiamas oras suka malūnėlio sparnus ir žvaigždę, besisukantys krumpliciukai judina geležinius strypelius, kurie muša varpelius, o šie nepertraukiamai žvangina fiksuotą melodiją. Žvaigždė beveik visada įkomponuojama vargonų prospekto išorinėje, varpeliai – vidinėje pusėje. Ši įrenginį buvo įprasta naudoti per religines šventes ar kitas iškilmes.

Lietuvoje aptinkami šie žvaigždinių varpelių pavadinimai: *Cymbelstern*, *Cymbel*, *Cymbasles*, *Zimbelstern*, *Stella*, *Stellia*, *Dzwonki*, *Gwiazdy*, *Gwiazda z dzwonkami*⁶⁴². Šis įrenginys iki mūsų dienų išliko, pavyzdžiui, Tytuvėnų, Tverų, Budslavo, Dotnavos, Stakliškių, Semeliškių, Šešuolių, Sedos bažnyčių vargonuose (69 pvz.).

642 Vokietijoje žvaigždiniai varpeliai vadinami *Zimbelstern* (cimbolų žvaigždė), *Zimbelglocklein* (cimbolų varpeliai), *Akkordglocken* (varpelių akordas); Prancūzijoje – *Étoile Sonore* (skambanti žvaigždė), *Clochettes* (varpeliai); Lenkijoje – *Dzwonki z gwiazdą* (varpeliai su žvaigždė), *Dzwonki*, *Gwiazdy*. Lotynų k. įrenginys užrašomas *Vox Stellarum* (žvaigždžių balsas).